

William Sjöstedt

Att växa in i demokratin: autonomi och rättfärdiggörande för unga i Danmark och Sverige

Är det legitimt att utesluta unga från den danska och svenska demokratin? Texten tar utgångspunkt i en syn på demokratin och individens autonomi som tätt sammankopplade i teorin och i kontexten. I detta syfte utförs en policyanalys av ungas deltagande och autonomi från ett kritiskt perspektiv på demokrati som rättfärdiggörande. Målet är klarlägga den normativa bakgrunden till ungas exkludering i sin kontext och undersöka ungas anspråk på rättfärdiggörande i demokratin. I analysen framgår huvudsyftet med ungas deltagande är utveckling av kapacitet till autonomi och att ungas rätt till etisk autonomi genomgående respekteras. Länderna betonar ungas brist på kapacitet till ansvar och autonomi som skäl för deras exkludering från demokratiska processer, men utkräver ett stort ansvar av unga utan korresponderande rättigheter. Detta innebär en form av godtyckligt styre och unga bör ha rätt att kräva ökad tillgång till demokratiskt deltagande som sedan kan sättas i förhållande till deras lägre kapacitet till autonomi.

Nyckelord: Demokratisk legitimitet, kritisk teori, ungdomspolitik, Danmark, Sverige

Danmark och Sverige är generellt ansedda som *legitima demokratier* vari medborgare tilläts hög grad av *personlig autonomi* och *makt* över samhällsutvecklingen. Vuxna medborgare kan tydligt se deras vilja manifesteras i den politiska ordningen och därmed uppfattas bindande politiska beslut som legitima även när de går emot individens vilja. Men det gäller inte alla medborgare, barn och unga under 18 år förblir utestängda från demokratiskt makthavande. Danska Folketinget representerar inte hela danska folket och i principen att "All offentlig makt i Sverige utgår från folket" (Regeringsformen 1§) finns ett undantag som verkar kräva sin förklaring. Frågan om ungas rätt till deltagande har ofta ignorerats, trots den starka intuitionen att i en demokrati bör alla som påverkas av ett beslut ges möjligheten att delta i beslutet (jämför den väldiskuterade "All affected" principen i Dahl (1991) och Whelan (1983)).

Historiskt har länderna blivit mer inkluderande. I Danmark och Sverige var det först endast landägande män som gavs rösträtt, och succesivt har grupper inkluderats men alltid med begränsningar givet ålder. Rösträttsåldern har

sänkts stegvis sedan deras respektive demokratisering, men legat stilla sedan mitten av 1900talet. I Danmark sänktes rösträttsåldern sju gånger från 30 till 18 år och i Sverige har åldern sänkts sex gånger under 1900talet från 24 år till 18. Det är nyligt som *myndighetsåldern* och *rösträttsåldern* blev direkt kopplade, och rösträtten blev kopplad till personlig autonomi och ansvar.

Tidigare diskussioner, bland annat om att sänka rösträttsåldern i länderna, har generellt gjorts från ett perspektiv av demokratisk kvalitet vari ungas deltagande utvärderas efter dess konsekvenser – utifrån förändringar i valdeltagande, valresultat, politiskt intresse eller policykvalité (i Danmark: Valgretskommisionen, 2011; i Sverige: Statens Offentliga Utredningar (SOU), 1996:111) och internationellt läggs ofta fokus på ungas kapacitet att ta politiska beslut och deras kunnighet (till exempel från USA: Hart och Atkins, 2010). Istället kommer jag att diskutera detta utifrån demokratisk legitimitet; och fråga, är det legitimt att exkludera unga i Danmark och Sverige? Alltså fokuserar jag på ungas anspråk att kräva demokratiskt rättfärdiggörande, som sedan kan sättas i relation med andra värden. Denna studie är ett komplement, snarare än ett avfärdande av studier om till exempel policykvalité. Ungas förmåga att delta i val och dess effekt är relativt välstuderade, men ungas anspråk på demokratiskt rättfärdiggörande är sällan undersökt i sin kontext.

86 procent av världens demokratier använder 18 som rösträttsålder (ACE: Voting age). Unga utesluts nästan alltid från demokratiskt makthavande och ofta sammanfaller detta med *myndighetsåldern*. Det finns en intuitiv koppling där; autonomibegreppet är tätt kopplat till medborgarskapet och unga antas ha begränsad förmåga till autonomt handlande och ges begränsad rättslig handlingsförmåga. Från synen att demokratiska beslut är nödvändiga för att rättfärdiggöra beslut gentemot autonoma aktörer verkar det legitimt att exkludera unga. Denna argumentationsform är vanlig i policydiskussioner om ungas politiska deltagande, (Ødegaard, 2011: 315) och har en lång historia i politisk teori. Detta perspektiv är lättapplicerat på unga barn – dock blir argumentet från autonomi mer osäkert desto äldre och mer autonoma de är, och utan en närmare analys finns ingen tydlig, naturlig demokratiskt legitim gränsdragning.

Denna text antar att trenden av demokratiskt exkluderande av unga från 18 års ålder inte är byggd på gemensamma och övergripande demokratiska ideal eller någon biologisk sanning om människors kognitiva och sociala utveckling. Hur snabbt unga kan uppnå en specifik nivå av mognad är beroende av deras utbildning, kost, och bredare kulturella och materiella förhållanden – därmed kan inte ungas inkludering i demokratin svaras från ett allmänmänskligt perspektiv (Rehfeld, 2011: 147). Texten diskuterar därmed inte i breda drag vilka kapaciteter som krävs för demokratiskt deltagande, utan diskuterar i stället om

unga har ett legitimt anspråk att kräva demokratiskt deltagande givet deras *sociala position*.

Kravet på rättfärdiggörelse måste alltid ske i en specifik kontext (Forst, 2014: 3f), i detta fall mellan medborgare av olika åldrar. Ungas uteslutande från demokratin är relationell och därmed bör en kritisk och normativ undersökning av detta förstås i sin kontext. Denna text placerar sig i en modern utveckling av traditionen *kritisk teori* som ställer frågan hur en normativt rättfärdig och historiskt möjlig värld kan nås, och vilka maktrelationer i samtiden som förhindrar att detta. Kritisk teori behandlar frågan om rättfärdiggörande som en både teoretisk och praktisk fråga, och försöker analysera och transformera samtida praktiker av rättfärdiggörande (Forst, 2017). Därför har en policyanalys av ländernas barn och ungdomspolitik utförts med hänsyn till den unika kontexten. Målet är att klarlägga ländernas praktiker vad gäller ungas autonomi och deras syn på ungas deltagande för att undersöka i vilken utsträckning de är konsekventa med ungas uteslutning från demokratin, och hur dessa sammankopplas. Jag tar utgångspunkt i Rainer Forsts kritiska ramverk av reflexivt och allmängiltigt demokratiskt rättfärdiggörande och dess koppling till autonomibegreppet. Denna text ämnar undersöka om ungas exkludering är en konsekvens av väl underbyggda principer och sammankopplade demokratiska praktiker eller ett orättfärdigt uteslutande och en form av godtyckligt maktutövande.

Kritik, legitimitet, och rättfärdiggörande

Ungas exkludering är i grunden en fråga om *demokratisk legitimitet* och hur politiska beslut *rättfärdiggörs* gentemot befolkningen. Textens mål är först att fastlägga ungas grad av autonomi i länderna och hur detta har sammankopplats med demokratiskt deltagande och vilka möjligheter för legitimt styre över unga som existerar i förhållande till deras unika sociala position. Detta tillåter en kritik grundat i demokratisk legitimitet. De viktigaste skiljelinjerna för kritik behandlar var kritiken grundas. Brett kan man kategorisera utifrån *intern* eller *immanent kritik* och *extern kritik*. Skillnaden mellan dem är förhållandevis enkel, immanent kritik utvärderar praktiker utifrån värderingar som finns tillgängliga i kontexten och extern kritik utvärderar utifrån externa principer. Alltså inom immanent kritik förläggs basen för kritiken i en historisk process (Antonio, 1981: 332) Det är en kritik på den kritiserades premisser vari dess principer och hållningar ställs emot dess agerande och var det finns motsättningar mellan dem. Genom att visa upp och klarlägga hur den ideologiska ramen som rättfärdigar ett beteende inte överensstämmer med verkligheten. I denna text utgår den immanenta kritiken från synen på ungas autonomi och hur den kopplas till demokratin.

Sune Lægaard (2019) har utvecklat en typologi av förhållningssätt till kontext i politisk teori och skiljer mellan olika roller kontextuellt bundna fakta besitter. Han skiljer främst mellan *metodologisk*, *teoretisk* och *tillämpande contextualism*. Denna text nyttjar en blandning av teoretisk och tillämpande contextualism. I teoretisk contextualism antas att det finns begränsat utrymme till universalism för principer som nyttjas, och att vissa principer endast är giltiga i vissa kontexter. I detta fall nyttjas autonomibegreppet på detta vis, eftersom ungas utveckling och sociala position kan skilja sig så kraftigt mellan kontexter, både vad gäller deras kapacitet och graden av autonomi de ges. Alltså, eftersom ungas sociala position är så olika i skilda kontexter skapas radikalt annorlunda behov av rättfärdiggörande.

Texten nyttjar också en form av tillämpande contextualism, där kontexten utvärderas utifrån generella principer, som inte nödvändigtvis är tagna från kontexten. För detta används ett ideal om rättfärdiggörande som rättvisa. Texten är alltså inte endast en intern kritik utan diskuterar också demokratisk legitimitet bredare. För detta krävs en förståelse för hur demokratier *berättigar* bindande politiska beslut och hur det hänger samman med autonomikonceptet. Alltså, hur demokratin legitimerar sina beslut gentemot medborgare. Skälet till denna externa och tillämpande kritik är att det inte finns en tydlig intern norm av rättfärdiggörande som med enkelhet kan appliceras på grupper utan rösträtt i länderna. För detta tar jag utgångspunkt i Rainer Forsts ramverk för rättfärdiggörande främst utvecklad i *The Right to Justification*. Det har inte tidigare applicerats på unga i demokratin, och därmed kan denna text också förstås som ett försök till utveckling och testande av ramverket för att bidra till en utökad förståelse av ungas exkludering från demokratin.

Forsts teori tar utgångspunkt i *rättvisa* som inte primärt behandlar fördelning av resurser utan ser på rättvisa som en fråga om hur vi rättfärdiggör vårt handlande, och hur vi bygger institutioner av rättfärdiggörande. Rättvisa är därmed en fråga om de grundläggande strukturerna i samhället. Demokratins funktion är en struktur för rättfärdiggörande av en politik eller politisk ordning utan att underminera människors autonomi. Demokratiskt maktutövande undviker godtycke eftersom medborgarna tydligt kan se sitt personliga självstyre lägger grunden för hur systemet bör se ut. Tydliga skäl för den politiska ordningen krävs därför för att undvika dominans eller godtycke (Forst, 2014: 189). Vi är alltså politiskt autonoma om vi kan se att ordningen vi lever under är rättfärdiggjord för oss genom vår acceptans av den, med argument som är ömsesidigt och *jämlikt* applicerade bland alla medlemmar. Grunden i demokratin är att det alltid finns ett utrymme för självreflektion om de grundläggande spelreglerna i det politiska systemet. Rätten till rättfärdiggörande är absolut i lägen

vari makt utövas över någon, och skyldigheten till rättfärdiggörande gäller alla maktutövare, annars förfaller det till dominans eller godtycke (Forst, 2017: 3).

Ungas frånvaro från demokratiska processer är därmed en central fråga om demokratisk legitimitet och grundläggande rättvisa. Därför behövs tydliga skäl för deras exkludering för att undvika godtyckligt maktutövande. Givet ungas sociala position definierad av begränsad autonomi, samt kopplingen i kontexten mellan myndighetsåldern och rösträttsåldern bör kopplingen mellan demokrati och autonomi undersökas närmre.

Autonomi och demokrati

Den tidiga liberala teorin om medborgarskapet behandlade övergången från att vara underkastad en monark till fritt medborgarskap. I en monarki finns ingen relevant politisk distinktion mellan unga och vuxna eftersom båda är utsatta för absolut och godtyckligt styre (Arneil, 2002). Detta förändras med demokratin, vari medborgare legitimerar den politiska ordningen, och därmed kan behålla sin autonomi eftersom de inte svarar till en högre auktoritet. Därmed blev autonomibegreppet en grundpelare för medborgarskapet i motsatsförhållande med godtyckligt styre. Alltså, demokratin är ett system som bevarar och beskyddar individens autonomi, och därmed görs skillnaden mellan barn och vuxna politiskt relevant. Demokrati kan därmed ses som autonomi översatt till den politiska sfären.

Kapaciteten till autonomt självstyre har varit central för uteslutandet av unga i demokratin och ungas beroendeställning till vuxna använts som argument för deras status av att stå utanför behovet av demokratiskt rättfärdiggörande. Ofta med grund i en syn på autonomi som social oavhängighet och personlig självständighet, vari sociala relationer och bundenhet till andra ses som hindrande för autonomt leverne. Utifrån den logiken har unga förpassats till den privata sfären och hållits utanför den politiska (Wall, 2012). Denna tankegång har varit styrande för den internationellt vanliga kopplingen mellan myndighetsåldern och demokratiskt deltagande.

Denna typ av argument har tidigare använts, bland annat av Immanuel Kant, för att utesluta kvinnor, människor utan egen mark och andra (Kant, 1793). För att undvika dessa problem kommer jag utgå från en förståelse av konceptet där beroende och bindande sociala relationer inte är ett hot mot autonomi. Det vill säga: en autonomi som inte behandlar människor som atomiserade och frånskilda från varandra utan istället förstår våra relationer som nödvändiga för vår autonomi. Detta perspektiv är särskilt viktigt för att förstå ungas situation, som är definierad av högt beroendeskap till vuxna.

För detta syfte nyttjar jag begreppet *social autonomi*. I Forsts *Political Liberty: Integrating Five Conceptions of Autonomy* utvecklar han ett övergripande ramverk som sammankopplar individuell autonomi med personlig frihet i demokratin. Det övergripande konceptet av autonomi är en person som är *självbestämmande* genom att den handlar avsiktligt, utifrån skäl; och som kan svara på frågor om dessa skäl och motivera sina handlingar inför andra, och därmed är ansvarig för sitt handlande (Forst, 2005: 230). Det övergripande konceptet innefattar fem konceptioner av autonomi: *moralisk, etisk, legal, politisk* och *social autonomi*. De bygger på medborgarskapets dubbla roll vari medborgare är både mottagare av frihet och sätter dess gränser. Tillsammans bestämmer de formerna för autonomi i samhället genom en berättigande process där de ger varandra skäl som är generellt applicerbara.

En person är moraliskt autonom om personen agerar efter skäl som på ett jämlikt sätt tar alla människor i åtanke så dessa skäl är ömsesidigt berättigade. Kravet på ömsesidigt och generellt berättigande betyder här att ingen kan kräva rättigheter och privilegier som de vill förneka andra. Det betyder också att kraften i dessa berättiganden inte kan unilateralt bestämmas och att alla människor har en inneboende rätt till rättfärdiggörande. Moralisk autonomi tydliggörs bäst i distinktion mot etisk autonomi. Etisk autonomi behandlar individuell kvalitativ identitet och rätten att skapa sin egen mening om vad ett gott liv är samt handlingsutrymmet att eftersträva det. En etiskt autonom person är den som bestämmer vad som är viktigt för dem med sin egen identitet som bas och formar sitt liv därefter. I en demokrati finns många olika, oförenliga förståelser för det goda livet. Etiska föreställningar grundade i ideologi, religion, eller liknande skall alltså beskyddas så länge de är kompatibla med respekt för andras moraliska autonomi.

Legal autonomi är direkt och tydligt kopplad till både etisk autonomi och moralisk autonomi. Legal autonomi behandlar i grunden att inte bli påtvingad någon form av etisk autonomi, någon specifik livsstil eller världsåskådning bortom kraven på respekt för andra människor som moraliskt autonoma. Legal autonomi behandlar att sätta upp ett legalt ramverk som tillåter individer att leva i enighet med sin etiska autonomi. Legal autonomi tydliggör också gränserna mellan moralisk och etisk autonomi, eftersom allmän lag ska beskydda moralisk autonomi utan att inkräkta på etisk autonomi. Därför måste argument som berättigar lagen bygga på allmängiltiga och ömsesidigt berättigade normer. Dessa normer är alltså de som alla bör kunna acceptera, oavsett individuell världsåskådning. Legal autonomi ska alltså inte begränsa etisk autonomi eller påtvinga specifika livsstilsvall, utan begränsas efter moralisk autonomi.

Politisk autonomi behandlar medborgare som författare till lagen. Som diskuterat förstås demokratin som institutioner av offentligt rättfärdiggörande. De som jämlikt deltar i den processen är därmed *ansvariga* för lagen. Politiskt autonoma medborgare ser sig själva som ansvariga för varandra, och genom allmänt godtagbara skäl som rättfärdiggörs reciprokalt är de ansvariga för politiska beslut. På så vis säkerställs moralisk autonomi genom legitim laggivning.

Social autonomi behandlar de sociala förhållanden som möjliggör utvecklingen av kapacitet till autonomt leverne och utövande av autonomi. Social autonomi innebär personers interna och externa möjligheter att delta som en ansvarig och jämlik medlem i det politiska samfundet. Mer specifikt, en socialt autonom person är den som är moraliskt, etiskt, legalt och politiskt autonom. Eftersom demokratiska institutioner är offentliga institutioner av rättfärdiggörande, är kopplingen till social autonomi tydlig då begreppet behandlar både frihet och ansvar att rättfärdiggöra handlande.

Detta ramverk är dock inte känsligt för en unik aspekt av ungas sociala position. Unga har utöver behov av autonomi i sin vardag också behov av att utveckla kapacitet till autonomi i framtiden (Brighouse, 2003: 10). Ofta finns en konflikt mellan dessa behov, till exempel vad gäller påtvingad skolgång som begränsar den unges autonomi men också hjälper utvecklingen mot autonomi. Man kan inte prima facie anta att det finns ett egenvärde i att unga ges bred social autonomi. Istället bör ungdomen behandlas som tid med begränsade ansvar, vilket tillåter experimenterande med olika ideal och beteenden för att växa in i autonomi. Målet att låta unga växa in i autonomi nödvändiggör och rättfärdigar viss paternalism och begränsningar av deras autonomi (Shapiro, 2003). Utifrån detta perspektiv behandlar jag ungas begränsade autonomi som tentativt legitim och diskutera om deras exkludering är legitim givet deras position.

Från perspektivet att autonomi innebär ett ansvar gentemot andra att rättfärdiggöra beslut som påverkar dem, är ungas ansvar gentemot vuxna begränsat i det politiska om deras autonomi är legitimt begränsad, och detta tillåter mer begränsade rättigheter till politiskt deltagande. Dock, utifrån en syn på autonomi som icke-binär och inte bunden till socialt oberoende har unga inte ett väsensskilt ansvar gentemot vuxna och tvärtom, utan snarare handlar det om makt-havande och berättigande utifrån olika punkter på en skala (Wall, 2012: 94). Denna skala verkar kräva högre grader av deltagande utifrån högre grader av autonomi och ansvarsutkrävande, i och med det grundläggande demokratiska kravet på rättfärdiggörande. Om unga inte ges autonomi och detta är rättfärdigt, kan gränserna för deltagande dras utefter graden av autonomi i olika domän. Alltså är det viktigt att förstå i vilken utsträckning och i vilka

domän ungas autonomi är begränsad, för att förstå när unga kan exkluderas från demokratin.

De legala grunderna för ungas autonomi och deltagande

För att analysera hur ungas exkludering legitimerats i de två länderna har en analys av policydokument som är styrande för ungas utövande av autonomi och deras politiska deltagande utförts. Denna del innehåller en contextualisering av det legala ramverket i de två länderna och de övergripande principerna för ungas deltagande som råder samt en genomgång av de typer av dokument som använts. Analysen bygger på dokument av tre typer:

1. Lagstiftning och dess förarbete;
2. Styrdokument som *redogørelser* (Danmark), *propositioner* styrande för ungdomspolitikerna (Sverige);
3. Utredningar som Statens Offentliga Utredningar (SOU i Sverige) och kommissionsbetænkanden (Danmark);

Det breda underlaget av material motiveras av målet att förstå ungas autonomi i praktiken, vilket skapas av lagstiftning, dagliga praktiker och landets styrning. Dessa texter tolkas först för att framlägga hur ungas autonomi begränsas i olika domän och hur detta sammankopplas med demokratiskt deltagande och vilka principer som används. De tolkas också med syftet att klarlägga de skäl som ges för att exkludera unga, och de principer som används. Ofta finns dessa principer explicit diskuterade, men i vissa fall har det krävt ett visst tolkningsarbete. Texten diskuterar tydligt när detta är fallet, och inga slutsatser om intern diskrepans mellan ideal och verklighet dras utifrån detta tolkningsarbete. I regel fokuseras på de två första kategorierna och kategori 3 används främst som komplement. En delvis annorlunda arbetsform för danska Folketinget och svenska Riksdagen komplicerar jämförelsen något. Detta har genomgående tagits i beaktning under arbetet och inte lett till större problem eftersom enstaka textdokument inte jämförs direkt, utan bredare trender jämförs över politikområden och finner stöd i tidigare forskning, särskilt i Ljungdahl (2013) som sammanställt alla policydokument vad gäller ungas deltagande i Danmark och Norge.

Barn och ungdomspolitikerna i Danmark är unika i Norden med att inte ha några generella bestämmelser om ungas inflytande (Danielsen, 2003: 265) och därmed inget centralt ramverk eller explicita övergripande principer för ungas deltagande. Frågan har behandlats enskilt i olika politikområden efter dess behov (Danielsen, 2003). Myndigheter hänvisar främst till Förenta Nationernas

Konvention om Barnets Rättigheter (Barnkonventionen). Särskilt artikel 12 vari staten ”ska tillförsäkra det barn som är i stånd att bilda egna åsikter rätten att fritt uttrycka dessa i alla frågor som rör barnet. Barnets åsikter ska tillmätas betydelse i förhållande till barnets ålder och mognad.” Detta tolkas främst som en rätt att höras i frågor där de är utsatta för maktutövande, särskilt efter Barnets Reform 2010 som reformerade flera politikområden med syftet att ge unga och barn en talan gentemot myndighetsutövare (till exempel Socialserviceoven §48, Social- og Integrationsministeriet, 2012). Barnkonventionen betonar att unga ska lyssnas till, beroende på deras ålder och mognad, men inte att de har beslutsmakt (Brighouse, 2003: 5). Barnkonventionens implementering i dansk lagstiftning har skett stegvist i olika grad i skilda politikområden och sedan år 2000 har ett konstant reformarbete skett (Jacobsen, 2020: 46ff).

En väsentlig skillnad länderna emellan är att Sverige har tydliga övergripande principer för ungas deltagande. Särskilt sedan propositionen *Med fokus på unga – en politik för goda levnadsvillkor, makt och inflytande* från 2014 som definierar målen för ungas deltagande: ”Ungdomspolitikens mål är att alla ungdomar mellan 13 och 25 år ska ha goda levnadsvillkor, makt att forma sina liv och inflytande över samhällsutvecklingen” (Prop. 2013/14:91). Jag kommer genomgående att referera till propositionen eftersom den utgör grunden för den samtida ungdomspolitiken.

Jag har kategoriserat min analys under tre undergrupperingar som anspelar både på aspekter som är tydliga i kontexten samt teoretiska aspekter som sammanfaller med detta. Först kommer jag att diskutera ungas autonomi och roll i demokratin utifrån synen på unga som under utveckling mot socialt autonoma samhällsmedborgare. Sedan diskuteras ungas makt över sin egen vardag, och deras möjligheter till etisk autonomi. Sedan diskuteras ungas direkta tillgång till demokratiskt makthavande och kopplingen till myndighetsbegreppet i ljust av legal autonomi.

Ungas utveckling mot social autonomi

Sedan antagandet av Barnkonventionen har en ny regim för ungdomspolitiken spridits internationellt, som en tid som möjliggör och främjar utvecklingen av autonomi (Anderson och Claassen, 2012: 509). Här behandlas autonomi som en latent förmåga som måste utvecklas under goda förhållanden. Detta återkopplar till den teoretiska distinktionen vari ungas autonomi i nuläget både måste tränas och utövas men också begränsas för att blomstra under vuxenlivet.

I Danmark är det utmärkande att ungas deltagande diskuteras som en del av ett större projekt där unga fostras in i medborgarskapet. Detta innebär både direkta färdigheter som krävs för demokratiskt deltagande men också bredare

förmågor som att kunna kompromissa, samarbeta och lyssna till varandra. Det överordnande idealet i dansk utbildningspolitik vad gäller deltagande är *social jämlikhet* och målet att unga ges förutsättningar att jämlikt delta i samhället (Ljungdahl, 2013: 48). Former av fostran mot autonomi med direkt koppling till demokratin ses redan i förskolan/dagtilbudet som ska ge barn ”medbestemmelse, medansvar og forståelse for og oplevelse med demokrati. Dagtilbud skal som led heri bidrage til at udvikle børns selvstændighed, evner til at indgå i forpligtende fællesskaber og samhørighed med og integration i det danske samfund” (Dagtilbudsloven, §7, stk. 4).

Sedan den första ungdomspolitiska propositionen 1993 har Sverige anammat en liknande syn och ungas deltagande ses främst som ett medel för att främja utvecklingen av autonomi. I den nu gällande propositionen står: ”En uppgift för ungdomspolitiken bör vara att på olika sätt underlätta, stödja och frigöra de processer som förvandlar den unge till en vuxen, ansvarstagande medborgare” (Prop. 2013/14:191: 103). Denna syn nyanseras dock, och autonomi uttrycks inte endast som ett framtidsmål: ”Denna ungdomsperiod kännetecknas av behovet att nå större självständighet, bättre självkänsla och kompetens och samtidigt tillhörighet till ett socialt sammanhang” (Prop. 2013/14:191: 103).

Denna utveckling styrs främst genom utbildningssystemet. Givet skolplikten/undervisningsplikten för alla unga under 16 år, är skolan där unga har mest kontakt med myndigheter. I danska skollagen står: ”Folkeskolen skal forberede eleverne til deltagelse, medansvar, rettigheder og pligter i et samfund med frihed og folkestyre. Skolens virke skal derfor være præget af åndsfrihed, ligeværd og demokrati. Eleverne skal derigennem opnå forudsætninger for aktiv medvirken i et demokratisk samfund” (Folkeskolloven, §1 stk. 3). I danska skollagen står angående ansvar och utveckling: ”Uddannelsen skal have et dannelsesperspektiv med vægt på elevernes udvikling af personlig myndighed” (Folkeskolloven, §2, stk.4). I samma anda står det i svenska skollagen att skolan ska förmedla och förankra ”de grundläggande demokratiska värderingar som det svenska samhället vilar på” (Skollagen: §6). Vidare diskuteras målsättningen: ”skolans mål är att varje elev har kunskap om demokratins principer och utvecklar sin förmåga att arbeta i demokratiska former.” samt att unga ska ges ”kunskaper om samhällets lagar och normer, mänskliga rättigheter och de demokratiska värderingar som råder i skolan och i samhället” (Prop. 2013/14:191: 62). Länderna visar på en förståelse av autonomi som ett brett begrepp, som innefattar aspekter av moralisk, etisk, politisk och legal autonomi. Unga ska ges möjlighet att forma och uttrycka sin egen identitet och således forma sin etiska autonomi inom de ramar som finns i demokratin, vari de måste respektera andras rätt till etisk autonomi och agera inom det demokratiskt fastlagda legala ramverket.

Det är intressant att båda länder tydligt betonar att autonomi måste skapas och frodas i ett socialt sammanhang och att båda länder tydligt sammankopplar olika former av autonomi.

Ungas deltagande i skoldemokrati, elevråd och liknande framhålls som en form för träning i autonomi snarare än en form av inflytande. Ungas deltagande skall ge kunskap om demokratin, skapa unga kapabla till att agera autonomt i ett demokratiskt samhälle och fostra unga in i autonomi. I båda länderna hålls i detta syfte skolval i en majoritet av landets skolor, både i folkeskolan/grundskolan och gymnasiet. Resultaten räknas och publiceras, och ger förstås en inblick i ungas preferenser men har ingen direkt inverkan på politiken och är inte ett uttryck för politisk autonomi.

I Valgretskommisionens betenkning i Danmark om unga i demokratin (2011) och i Demokratiutredningen i Sverige (2014), argumenteras för att utföra test med sänkt rösträttsålder till 16 år i kommunala val med målet att etablera vanor under skoltiden och öka valdeltagandet. Då möjligheterna för staten att påverka är betydligt högre under skoltiden och det i dagsläget går mellan två till sju år efter unga lämnat skolan innan de får delta i sitt första val. Denna rekommendation har inte testats i länderna. Målet att fostra unga in i autonomi och ge dem möjligheter till effektivt deltagande i samhället verkar inte stödja en försening av rösträtten och försvagas möjligen av den långa tidsperioden mellan skoltiden och rösträtten.

Makt över sina egna liv – etisk autonomi

Båda länder respekterar och skyddar ungas *etiska autonomi*, alltså ungas möjlighet att själva bestämma över sin egen identitet och forma sin egen mening om det goda livet. Ofta ges unga samma rättigheter som vuxna till etisk autonomi, till exempel vad gäller yttrandefrihet, mötesfrihet och religionsfrihet. I Danmarks Grundlov står: ”Den personlige frihed er ukrænkelig. Ingen dansk borger kan på grund af sin politiske eller religiøse overbevisning eller sin afstamning underkastes nogen form for frihedsberøvelse” (Danmarks Riges Grundlov §71) och unga har under senare år getts bredare möjligheter till detta genom minskade möjligheter för deras vårdnadshavare att egenmäktigt styra deras liv. Det ses också väldigt tydligt i strategier från Danmark riktade mot unga i socialt utsatta grupper med målet att de ska kunna leva under samma autonomi som andra givet deras sociala situation (Ljungdahl, 2013: 35ff).

I Sverige diskuteras explicit hur maktbegreppet bör appliceras på unga, här ”används begreppet makt i relation till individens förutsättningar och möjligheter att forma sitt eget liv. Det är också en markering av vikten av att ungdomar har möjligheter att vara självständiga och göra självständiga val och kan

ta ansvar för sina handlingar” (Prop. 2013/14:191: 20). Det är viktigt att förstå hur begränsat maktbegreppet är i denna kontext, eftersom makt endast utövas: ”inom ramen för formella gränser såsom myndighetsåldern” (Prop. 2004/05:2: 27). Det är alltså makt och autonomi som endast appliceras i det privata, utanför politiken. Det är tydligt att unga ska ges utrymme att vara etiskt autonoma och själva ges möjlighet att avgöra viktiga frågor om sina egna liv, vad gäller deras substantiva identitet. Här dras en tydlig gräns mellan minderåriga och vuxnas autonomi, vari vuxna ska garanteras moralisk, etisk, politisk, och legal autonomi, så betonas för unga endast deras rätt till etisk autonomi. Deras makt ska inte sträcka sig bortom det privata.

Som diskuterats tidigare betonar dansk lagstiftning att unga ska utvecklas mot social jämlikhet och växa upp till goda samhällsmedborgare. Här finns en återkommande konflikt mellan ökad etisk autonomi i nuläget och uppbyggandet av kapacitet till autonomi som vuxna. I Sverige finns samma konflikt: ”Ungdomstiden handlar alltså, förutom om situationen här och nu, också om utvecklingen från ungdom till vuxen, från beroende till den självständighet som behövs för ett liv som samhällsmedborgare” (Prop. 2013/14:191: 20). Likt undervisningsplikten som minskar ungas autonomi i stunden men är rättfärdigad eftersom det vägleder och utvecklar unga mot ökad autonomi i framtiden kan maximerandet av ungas autonomi också vara ett hot mot deras utveckling. Utifrån denna logik kan man i regel argumentera att de lagar som begränsar ungas etiska autonomi inte kräver demokratiskt rättfärdiggörande. Åtminstone vad gäller ungas tillgång till alkohol, cigaretter, körkort, fyrverkerier, adoption och giftermål. De kan rättfärdiggöras som ett långsiktigt beskyddande av etisk autonomi, snarare än ett godtyckligt maktutövande.

Ungas demokratiska makt

Det är nu dags att diskutera principerna som används för att begränsa ungas tillgång till demokratiskt makthavande, principerna som förklarar varför unga inte ges politisk autonomi och inte ges offentlig makt. Eller för att förtydliga, varför unga bör besitta etisk autonomi men inte politisk autonomi. Två huvudargument kan framtolkas, sammankopplingen mellan *valbarhetsåldern* och *rösträttsåldern*; och sammankopplingen mellan *myndighetsåldern* och *rösträttsåldern*. Kopplingen mellan valbarhetsåldern och rösträttsåldern är sannolikt grundad i tanken om demokratin som av och för folket. I Danmark sammankopplas dessa i grundlagen (Danmarks Riges Grundlov, §32). I Sverige är denna princip mindre betonad men användes som argument när rösträttsåldern sattes till 18 (Prop. 1973:90: 164). Historiskt har dessa åldrar inte sammankopplats i varken Danmark eller Sverige, det är endast sedan 1978 respektive 1965 som

rösträttsåldern och valbarhetsåldern har sammankopplats. Under större delen av 1900 talet var valbarhetsåldern över tio år högre än rösträttsåldern i båda länder (Valgretskommissionen, 2011: 291ff; SOU 1996:111: 49ff).

Det är otydligt om det finns ett egenvärde i denna koppling och det är otydligt varför de sammankopplats i sin kontext. Att skilja dessa från varandra är accepterat i internationella rekommendationer och vanligt i lagstiftning världen över (Folkes, 2007: 18). Det är stor skillnad mellan att vara *representant* och att vara *representerad* vad gäller vilka kompetenser som krävs. Det verkar otillräckligt som argument att utifrån ungas bristande kapacitet att delta som parlamentariker, att unga inte har rätt till att utkräva skäl för sin behandling. Det är en tveksam form av argumentation att kapacitet att delta i kamper om parlamentarisk makt utgör tillräckliga skäl för att uteslutas från representation (Wall, 2015: 94).

Både Danmark och Sverige fokuserar på den andra principen, att *myndighetsåldern* och *rösträttsåldern* bör sammanfalla. Detta är också en modern idé som inte varit fallet tidigare i ländernas historia. Denna princip återfinns i Danmark explicit i Grundloven, och i Sverige i förarbetet till den nya författningen 1975 där rösträtten sänktes till 18 år eftersom det ansågs som en naturlig konsekvens av den breda civilrättsliga handlingsförmågan som sammanfaller på 18 årsdagen (Justitiedepartementet, 1972: 124f). Anledningen att koppla myndighetsåldern med rösträttsåldern ligger i kopplingen mellan ansvarsutkrävande och makt. Som omyndiga, kan unga inte ta ansvar för sina handlingar och därmed inte heller ta ansvar för politiken. I svensk lag uttrycks det ”makt och ansvar hänger samman samtidigt som det formellt inte går att utkräva ansvar av en person som inte uppnått myndighetsålder” (Prop. 2013/14:191: 20). Denna koppling är meningsfull i och med förhållandet mellan autonomi och demokrati. Myndighetsåldern har likt rösträttsåldern gradvis sänkts i länderna, men det är först sedan 1971 i Danmark och 1965 i Sverige som den kopplingen sker och alla myndiga medborgare i länderna ges rösträtt. Alltså, denna sammankoppling av legal autonomi och rösträtt är tydlig i kontexten. Ungas brist till makt är alltså således i kontexten grundat i brist på autonomi och förmåga att ta ansvar.

Att vara myndig i ländernas lagstiftning innebär full rättslig handlingsförmåga, rätten att äga egendom och fritt ingå i rättshandlingar och avtal. I bredare drag handlar myndighetskonceptet om att säkerställa den högsta graden av social autonomi tillgänglig i samhället. Att vara omyndig innebär att inte ha ansvar för sitt eget välmående och förlita sig på en förmyndare/værger som har det yttersta ansvaret (Værgemålsloven, 2017; Föräldrabalken, 1949). Det är enkelt att utifrån myndighetsbegreppet argumentera att om unga inte är kapabla att ta ansvar för sitt eget välbefinnande, är de inte heller kapabla att ta

ansvar för politiska beslut. Alltså finns det stöd för att exkludera unga utifrån *ansvarstagande*.

Det är dock en kraftig förnkling och överdrift att se på minderåriga som utan autonomi eller ansvar. Legal autonomi behandlar handlingsutrymmet som ges medborgaren inom ramarna för lagligt beteende. I båda länderna är straffmyndighetsåldern 15 år och förefaller alltså tre år innan myndighetsåldern, efter en harmonisering av de skandinaviska ländernas lagstiftning (SOU 1996:111: 28). Alltså är unga ansvariga att följa lagen, och kan dömas till legala påföljder inklusive fängelse. Deras legala autonomi begränsas därmed i stort på samma sätt som myndiga. I Danmark motiveras detta med direkt koppling till autonomibegreppet. I förarbetet till Straffeloven motiveras straffrättsåldern eftersom ansvar endast kan utkrävas av handlingar som ”er et Udslag af Individets ’frie Selvbestemmelse’” av personer som besitter ”Herredømme over sig selv” (Straffelovskommisionen, 1923: 47f). I Sverige är det ”motiverat av praktiska och humanitära skäl” (SOU 1996:111: 98). Alltså är unga från 15 år i båda länderna tydligt autonoma och mogna nog att ett brett legalt ansvar kan utkrävas dem, även om det inte är skälet till gränsdragningen i Sverige.

I den teoretiska litteraturen om demokratisk legitimering av en legal ordning pågår en debatt om exakt vad som måste legitimeras demokratiskt. En tradition betonar att *vara satt under tvång* i enighet med ”all coerced”-principen eller att vara *underställd en legal ordning* i enighet med ”all subjected”-principen. I det första perspektivet är den viktigaste aspekten av demokratin att rättfärdiggöra statens användning av tvång gentemot medborgarna eftersom tvång underminerar individens autonomi totalt, krävs särskilt rättfärdiggörande av detta (Miller, 2009). Alltså krävs för de som under tvång kan till exempel frihetsberövas av staten, ett legitimerande av lagen. Inom den teoretiska traditionen som fokuserar på berättigande av lagstiftning finns också de som fokuserar på att legitimera en bredare legal ordning. Från detta perspektiv är inte tvångsaspekten i fokus utan lagarnas konstitutiva roll i samhällsskapandet (Beckman, 2014). Detta utifrån perspektivet att alla legala normer också medföljer ett juridiskt krav till att följa dem (Greenawalt, 1988: 6ff). För även om unga inte kan sättas i fängelse eller liknande, så är deras handlingsutrymme begränsat i och med den legala ordningen. Även om 14 åring inte kan påtvingas legala påföljder, så lever de under ramarna för legal autonomi satta av andra. Utifrån detta perspektiv finnas en spänning vari även unga under straffmyndighetsåldern bör kunna utkräva någon form av berättigande för lagstiftningen som styr deras liv, men detta krav är svagare givet deras mer begränsade ansvar.

Många åldersgränser som begränsar ungas autonomi infaller tidigare än myndighetsåldern. I Danmark får unga från 15 träda in på arbetsmarknaden,

själva råda över pengar de tjänat, starta egna företag och ingå i relevanta rättsliga avtal för detta (Værgemålsloven, § 42), detsamma gäller i Sverige från 16 år. Den sexuella myndighetsåldern infaller samtidigt som straffskyldigheten. Alltså är en sextonåring autonom nog att de kan skaffa barn, starta egen firma, och disponera sin egen inkomst. De är alltså ansvariga nog att leva med potentiella negativa konsekvenser av sin autonomi – samtidigt presenteras att man inte kan utkräva ansvar av unga under 18 år som skäl för att utesluta dem från demokratin.

Argumentet att unga inte bör besitta makt eftersom makt inbegriper ansvar och samhället inte kan utkräva ansvar från dem försvagas kraftigt av de breda formerna av ansvarsutkrävande som de underställs. Det finns en tydlig diskrepans mellan ideal och praktik eftersom samhället utkräver ansvar men inte fördelar makt efter en korresponderande princip. Kopplingen mellan myndighetsåldern och rösträttsåldern undermineras kraftigt av de många ansvarsområden som tillkommer tidigare i den unges liv. Särskilt i Sverige vari ungas brist på makt motiveras av att det ”formellt inte går att utkräva ansvar av en person som inte uppnått myndighetsålder.” Som tidigare nämnt, sänktes rösträttsåldern till 18 för att korrespondera med det breda ansvar som utkrävs från den åldern. Det fanns alltså en ambition att koppla legal och politisk autonomi, vilket också är meningsfullt med de diskuterade principerna i åtanke. Dock är den kopplingen uppenbart svag, då ett brett legalt ansvar krävs av unga utan korresponderande rättigheter.

Det är resonligt att ungas autonomi bör öka gradvis och det ansvar som krävs av dem bör förläggas på en nivå som gynnar deras fortsatta utveckling mot ökad autonomi. Men dessa ökade ansvarsutkrävande kräver också motsvarande rättigheter till påverkan. Men givet att unga besitter mindre autonomi, både i koppling till myndighetsbegreppet, och även juridiskt i särlagstiftning vad gäller straffskalor, på arbetsmarknaden och liknande är ungas ansvar begränsat. Det är möjligen kompatibelt med deras situation att ges mindre påverkan på politiken än vuxna.

Slutsatser

För att summera, Danmark och Sverige betonar främst ungas autonomi som under utveckling. Ungar ges goda möjligheter att utöva sin etiska autonomi och generellt kan regler som begränsar etisk autonomi förstås i ett utvecklingsperspektiv vari det gagnar den unge att begränsas i dagsläget för att bevara deras autonomi som vuxna. Dock är det märkligt att det går 2-7 år av väntan mellan skolpliktens slut och det första valet. Det verkar inte finnas skäl utifrån

bevarande av ungas autonomi emot en sänkning av rösträttsåldern eller andra former av utökat demokratiskt deltagande för unga.

Ungas moraliska och legala autonomi begränsas utan betydande demokratiskt rättfärdiggörande. I länderna finns en ambition av att sammankoppla ansvarutkrävande och deltagande, och ungas exkludering motiveras från detta genom kopplingen av myndighetsåldern till rösträttsåldern. Dock verkar denna koppling svagare än förväntat. Kritiker av argument för ungas rätt till deltagande har ofta avfärdat denna typ av argumentation utifrån att det är otillräckligt att påvisa att unga har vissa rättigheter till autonomi eftersom detta inte nödvändigtvis betyder att de bör ges den skilda rättigheten att delta (Cowley och Denver, 2004). Utifrån synen på autonomi som finns i länderna samt skälen som ges för ungas exkludering, ser vi att kopplingen redan finns. Unga förväntas ta konsekvenserna av etisk, moralisk, och legal autonomi, och det är på grund av deras påstådda brist på kapacitet till detta som de exkluderas från demokratin. Alltså finns en tydlig konflikt mellan idealen som berättigar ungas exkludering och hur unga faktiskt behandlas.

Utifrån synen på demokratin som en form av offentlig rättfärdiggörelse har unga ett kraftigt anspråk på ytterligare demokratiskt inflytande, och det kan fastslås att beslut tagna i deras namn inte tillräckligt legitimeras gentemot dem. Dock är ungas ansvar begränsat i jämförelse med vuxna, och därmed finns ett mer begränsat krav på rättfärdiggörande. Detta kan möjligen jämföras med ambitionen i Sverige att unga inte ska ha makt, men istället *inflytande* över samhällsutvecklingen. Detta inflytande kan möjligen ses som en form av rättfärdiggörande. I båda länder sker experimenterade med olika demokratiska former i detta syfte, genom *civilsambällesorganisationer*, *inflytandeforum*, *medborgarförslag* och *barnombudsmän*. Dessa har sällan systematiskt undersökts efter vilken påverkan de har på politiskt beslutsfattande, och litteraturen fokuserar istället på dess påverkan på ungas utveckling. I Danmark verkar ingen studie om deras faktiska inverkan på politiska beslut finnas och i Sverige har ungas påverkan på lokalnivå undersökts med dåliga resultat, både för ungdomsorganisationer (SOU 2015:96) och användningen av inflytandeforum (Sveriges Kommuner och Landsting, 2019) där de inte har påvisad effekt på beslutstagande.

I Danmark anser 44 procent av unga under 20 år att de har lite inflytande på staten, 19 procent att de har inget eller nästan inget inflytande och endast 28 procent anser att de har goda möjligheter (ESS, 2014). Det stora flertalet unga i Sverige anser inte att de kan påverka politiken i landet eller i sin hemkommun (Prop. 2013/14:191: 57). Det verkar således inte finnas goda skäl att anta att dessa tilltag utgör kompensation för ungas uteslutande från formella demokratiska sammanhang, men betydligt mer forskning krävs. Dessa prak-

tiker är intressanta att studera och utveckla då de möjligen kan anpassas till ungas sociala situation och mer begränsade kapaciteter, givet deras legitima anspråk på demokratiskt rättfärdiggörande. Detta kan utgöra en form av gradvis ingång i demokratin, med succesivt ökande ansvar och deltagande givet ungas utvecklande autonomi och kapacitet. Det finns alltså redan verktyg för att behandla demokratiskt rättfärdiggörande gentemot unga och därmed möjligheter att undvika godtyckligt styre. Kravet på rättfärdiggörande kan bemötas anorlunda för olika grupper efter deras behov, men idag möts ungas krav bara med tystnad.

Litteratur

- ACE Electoral Knowledge Project. Voting age data. <http://aceproject.org/epic-en/CDT/able?view=country&question=VR001> (8. juni 2020).
- Anderson, Joel och Rutger Claassen (2012). Sailing alone: Teenage autonomy and regimes of childhood. *Law and Philosophy* 31 (5): 495-522.
- Antonio, Robert J. (1981). Immanent critique as the core of critical theory: Its origins and developments in Hegel, Marx and contemporary thought. *The British Journal of Sociology* 32 (3): 330-345.
- Arneil, Barbara (2002). Becoming versus being: A critical analysis of the child in liberal theory, pp. 70-96 i David Archard och Colin M. MacLeod (red.), *The Moral and Political Status of Children*. Oxford: Oxford University Press.
- Beckman, Ludvig (2014). The subjects of collectively binding decisions: Democratic inclusion and extraterritorial law. *Ratio Juris* 27 (2): 252-270.
- Brighouse, Harry (2003). How should children be heard? *Arizona Law Review* 45 (3): 691-711.
- Børne- og Undervisningsministeriet (2019). *Bekendtgørelse af lov om folkeskolen* (Folkeskoleloven).
- Børne- og Undervisningsministeriet (2020). *Bekendtgørelse af lov om dag-, fritids- og klubtilbud m.v. til børn og unge* (dagtilbudsloven).
- Cowley, Phillip och David Denver (2004). Votes at 16? The case against. *Representation* 41 (1): 57-62.
- Dahl, Robert A. (1991). *Democracy and Its Critics*. 12. udg. New Haven: Yale University Press.
- Danielsen, Svend (2003). *Nordisk børnerett. 2: Forældreansvar: et sammenlignende studie af dansk, finsk, islandsk, norsk og svensk ret med drøftelser af harmoniseringsmuligheder og reformbehov*. København: Ministerrådet.
- European Social Survey (ESS) Round 7 Data (2014). Question: "Political system allows people like me to have a say in what the government does?" for Danish youths age 14-20. Data file edition 2.2. NSD – Norwegian Centre for Research Data, Norway.

- Folkes, Alex (2004). The case for votes at 16. *Representation* 41 (1): 52–56.
- Forst, Rainer (2005). Political liberty: Integrating five conceptions of autonomy, pp. 226–242 i John Christman och Joel Anderson (red.), *Autonomy and the Challenges to Liberalism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Forst, Rainer (2014). *Justification and Critique: Towards a Critical Theory of Politics*. Malden: Polity.
- Forst, Rainer (2017). *Normativity and Power: Analyzing Social Orders of Justification*. Oxford: Oxford University Press.
- Greenawalt, K. (1988). Conflicts of law and morality. *Ethics* 99 (1): 168–170.
- Hart, Daniel och Robert Atkins (2011). American sixteen- and seventeen-year-olds are ready to vote. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science* 633 (1): 201–222.
- Jacobsen, Anette Faye (2020a). Børnekonventionen i Danmark. Barnet mellem forældre og stat. *BARN – Forskning om barn og barndom i Norden* 37 (3–4). <https://doi.org/10.5324/barn.v37i3-4.3378>.
- Justitiedepartementet (1949). *Lag (1949:382) om införande av föräldrabalken* (Föräldrabalken).
- Justitiedepartementet (1972). *Ny regeringsform ny riksdagsordning: betänkande avgivet av Grundlagberedningen*. Stockholm: Allmänna Förlaget.
- Justitsministeriet (2007). *Bekendtgørelse af værgemålsloven* (Værgemålsloven).
- Kant, Immanuel (1793). On the common saying: That may be correct in theory, but it is of no use in practice, pp. 273–310 i Mary J. Gregor (red.), *Immanuel Kant: Practical philosophy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lægaard, Sune (2019). Contextualism in normative political theory and the problem of critical distance. *Ethical Theory and Moral Practice* 22 (4): 953–970.
- Ljungdahl, Anders Kruse (2013). *En kortlægning af begreber om børn og unges deltagelse, kompetence og kompetenceudvikling i norske og danske policy-dokumenter: fra velfærdspolitiske problemstillinger til administrative forskrifter*. Lillehammer: Lillehammer University College.
- Miller, David (2009). Democracy's domain. *Philosophy & Public Affairs* 37 (3): 201–228.
- Rehfeld, Andrew (2011). The child as democratic citizen. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science* 633 (1): 141–166.
- Shapiro, Tamar (2003). Childhood and personhood. *Arizona Law Review* 45: 575–594.
- Social- og Integrationsministeriet (2012). *Bekendtgørelse af lov om social service* (Socialserviceloven).
- SOU 1996:111. *Bevakad övergång: åldersgränser för unga upp till 30 år*. Stockholm: Fritze.

- SOU 2015:96. *Låt fler forma framtiden! Forskarantologi: bilaga till betänkande*. Stockholm: Wolters Kluwer.
- Straffelovskommisionen (1923). Motiver Til Foranstaaende Lovudkast, i *Betänkning afgiven Af Straffelovskommisionen af 9. November 1917*. Schulz.
- Sveriges Kommuner och Landsting (2019). *Ungas inflytande: Ungas inflytande i den lokala beslutsprocessen*.
- Utbildningsdepartementet (2013). *Lagen om införande av skollagen (2010:801)*. Stockholm: Norstedts juridik.
- Utbildningsdepartementet (2014). Regeringens proposition 2013/14:191. *Med fokus på unga – en politik för goda levnadsvillkor, makt och inflytande*.
- Valgretskommisionen (2011). *Demokrati för framtiden: Valgretskommisionens betänkning om unges demokratiska engagement*.
- Wall, John (2012). Can democracy represent children? Toward a politics of difference. *Childhood* 19 (1): 86-100.
- Whelan, F. (1983). Prologue: Democratic theory and the boundary problem. *Nomos* 25: 13-47.
- Ødegaard, Guro (2011). Den ideelle stemmerettsalder finnes den?, pp. 303-330 i *Demokrati för framtiden: Valgretskommisionens betänkning om unges demokratiska engagement*. Valgretskommisionen.